

Amagers areal søges korrigeret for inddæmninger i f.t. 1965-tallene i listen over øerne på s. 9 er lidt af en gåde, da

også andre øer er blevet større, end de engang har været og af samme årsag.

Anders Bøgh

NYERE TID

Søren Balle: *Statsfinanserne på Christian 3.s tid*. (Aarhus Universitetsforlag, 1992). 579 s.

I midten af 1980'erne udgav Søren Balle en række kildepublikationer, der kastede lys over krigsgælden og statsfinanserne i perioden fra Grevens Fejde og frem til 1548. Skrifterne kom som led i et projekt om statsfinanserne på Christian 3.s tid. Søren Balle stillede dengang en større undersøgelse i udsigt. Det er denne, der nu foreligger, og fra afhandlingens metodiske udgangspunkt går der en lige linje tilbage til udgiverarbejdet. Som det allerede fremgik af Balles kildepublikationer, findes der ikke landsdækkende rentemesterregnskaber fra Christian 3.s første år. Skønt rentemesterregnskaberne ikke er statsregnskaber, er det uden dem yderst vanskeligt at rekonstruere statsfinanserne i Christian 3. tid.

I forrige århundrede berørte Kristian Erslev problemet, idet han ud fra fordelingen af det inddragne kirkegods så størrelsesforholdet mellem kron- og adelsgodset samt ændringerne i forleningsformerne – lensreformerne – som en målestok for magtforholdet mellem konge og adel. Astrid Friis' senere undersøgelser modificerede påstanden om, at én forleningsform automatisk kunne opfattes som gunstig for kongemagt eller adel; de konkrete forleningsvilkår var mere afgørende. Desuden gik skellet ikke kun mellem kongemagt og adel. Ifølge Friis medvirkede dele af rigsrådet ved reformerne, så der også

blev tale om en adelsintern modsætning. Samtidig så Friis reformerne som et middel til at skabe balance mellem de ordinære indtægter og udgifter.

Med udgangspunkt i en kritik af Erslev og Friis opstiller Søren Balle en alternativ model for analysen af statsfinanserne i perioden ca. 1536-1548. Når »Christian 3.s tid« indsnævres til disse år, skyldes det, at Balle må operere med en periode med statsgæld. Hans grundlæggende tanke er, at man ud fra ændringer i gælden kan regne sig frem til nettoregnskaber. Nettobetalingerne på gælden repræsenterede et overskud, og ved at indkredse indtægter og udgifter i ovennævnte periode får forf. den økonomiske ramme, men ikke det fuldstændige statsbudget, man bevægede sig indenfor. Beregningerne bygger desuden på det ræsonnement, at indtægter og udgifter ved lenene svingede omkring en konstant gennemsnitsværdi. Det er ændringerne, der har forf.s interesse, de ekstraordinære indtægter og det, forf. kalder de særlige udgifter.

Forf.s undersøgelse af bevægelserne i gælden underbygger billedet af, at den udenlandske gæld hurtigt blev konverteret til en indenlandsk pantegæld. Det er en både stor og vanskelig opgave at beregne statsindtægter og -udgifter i disse år. Forf.s omfattende udregninger – sammenholdt med afbetalingerne på gælden og nødvendigheden af at optage nye lån – skal sandsynliggøre, at der ikke er forbigået større indtægtsposter. Balles beregninger rummer mange nye resultater. Bl.a. afviser forf., at kron-

godssalget og halsløsningen efter Grevens Fejde havde så stort et omfang, som tidligere hævdet. Desuden betegner han det som en myte, at halsløsningen skulle have medført en omfattende overgang fra selveje til fæstestatus. Og det materiale, der foreligger for adelskatten 1542, karakteriseres som en a conto-betaling; der er altså ikke tale om en taksation, som man hidtil har ment. Tilsvarende gøres der opmærksom på fejl i andre forskeres beregningsgrundlag.

Men nok så vigtigt bliver der inden for de opridsede økonomiske rammer ikke plads til en lensreform. Forf. anerkender naturligvis eksistensen af reformen, men ikke at den skulle have medført betydelige rationaliseringsgevinster. Ifølge Balle kan de større lensindtægter alene forklares ud fra prisstigningerne på korn. På længere sigt gjorde de ændrede forleningsformer det muligt for kronen at udnytte de stigende kornpriser.

Hvis forf.s beregninger vedr. de økonomiske rammer og kornprisstigningerne stemmer, skulle de større lensindtægter imidlertid ikke have afgørende statsfinansiell betydning. For ifølge disse beregninger – helt frem til 1602 – fulgte bruttolensindtægterne ikke med kornprisstigningerne. Grundlaget for tallene fra 1530'erne og 1602 får dermed afgørende betydning. Men det er naturligvis også spørgsmålet, om kornpriserne er et velegnet mål, når kronens indtægter også bestod af andet end korn, og når korn steg mere i pris end andre varer. Som forf. selv er inde på, afhænger kronens udbytte af lenene ikke mindst af, hvad overskuddet benyttes til (s. 298ff.): om det blev anvendt til indkøb af diverse varer eller til bespisning. Forf. lægger dermed vægt på ændringerne i de relative priser. Formerne for kronens anvendelse af overskuddet er en spændende indfaldsvinkel, der fortjener yderligere undersøgelser.

Prisstigningerne på korn bliver dermed den krumtap, hvorom en del af Balles konklusioner drejer sig. Når disse prisstigninger alene kan forklare de større lensindtægter, ser forf. forhøjelserne af en række lens pantessummer som kongens forsøg på at opsuge en del af lensmændenes øgede indkomster gennem en bunden opsparing. Med denne nedtoning af lensreformerne udlægges rentemester Joachim Becks afgang i 1547 heller ikke som et opgør om reformerne, og forf. finder ingen incitamenter til, at adelige lensmænd skulle have forøget kronens lensindtægter (s. 25).

Med dette syn på reformens økonomiske og politiske betydning anfægtes grundlaget for Erslevs beregninger, og Astrid Friis' opfattelse – at de tredobbelte lensindtægter ikke kunne dække de ordinære udgifter – finder Balle urimelig. Med færre lensmænd, men på større len eksisterede der formentlig et interessesfællesskab mellem kongemagten og lensadelen, der fortøner sig noget i fremstillingen. Og når rigsråderne som en del af deres embedsløn fik tildelt len, gav det anledning til en adelsintern modsætning, der forklarer den menige adels protester over lensreformerne ved Frederik 2.s død i 1588. Kronens økonomiske gevinst ved lensreformerne er én ting, adelens opfattelse af forholdene en anden. S. 284 er forf. iøvrigt selv inde på lensmændenes eventuelle fordele ved reformerne, ganske vist på kronens bekostning. Forf.s betragtninger over forholdet mellem kornprisstigninger, panteforhøjelser og ændrede lensvilkår har meget for sig. Men for perioden 1536-1548 har ræsonnementet åbenbart kun gyldighed for de sidste 2-3 år, idet forf. (s. 284) anfører, at bortset fra misvækstårene 1545-1547 behøver man ikke tage hensyn til kornprisstigninger eller lensreform, der indtil da kun bestod i overvejelser.

Forf. antager, at indtægter og udgifter i lensvæsenet svingede omkring en konstant gennemsnitsværdi, ligesom han bemærker (s. 297), at hovedparten af lensindtægterne blev anvendt eller anvist lokalt. Bag de stort set konstante nettoindtægter fra lenene kan der skjule sig større bevægelser, hvor en række stigende (ordinære og/eller ekstraordinære) udgiftsposter dækkes af øgede lensindtægter. Anm. føler sig ikke overbevist om, at kombinationen af større krongodsområder og stigende kornpriser ikke gav stærkt stigende lensindtægter.

Medens rationaliseringerne inden for lensvæsenet i sig selv frakendes større økonomisk betydning, muliggjorde ændrede lensvilkår og forhøjede pantesummer en udnyttelse af kornprisstigningerne, ligesom sidstnævnte lettede udskrivningen af skatter. Balles undersøgelse understreger ikke mindst skatternes betydning i 1500-tallet – en tidlig skattestat om man vil. Ekstraskatter var med til at betale de ekstraordinære udgifter (afbetaling af gæld og herved af krigsfolk), der anstrengte statsfinanserne. Forf. fremhæver med rette, at ekstraordinære poster gradvis bliver ordinære, og at ekstraordinære indtægter i stigende grad må finansiere »særlige udgifter«. Men i øvrigt lægger Balle ikke synderlig vægt på sondringen mellem ekstraordinære og ordinære poster. Det må da også betegnes som et ideologisk illusionsnummer, når rigsrådet helt op til enevældens indførelse skelnede mellem ordinære og ekstraordinære poster for at fastholde sin politiske stilling. Forf. opererer således med »særlige udgiftsposter« såsom hær, flåde og borgbyggeri.

Fremstillingen og udregningerne fører læseren vidt omkring. F.eks. s. 20ff. kommer en større udredning om sølvets betydning, og under beregningerne af flådeudgifterne anslås flådens

størrelse og bemanning, ligesom stillingsstruktur, rekruttering og lønrammer skitseres. Argumentationen slynger sig som mæandre gennem det omfangsrige værk. Det havde været mere læservenligt, hvis disse detaljerede udredninger, der ofte er sat med lille skrift, var løftet ud af skildringen og anbragt bagest som ekskursor. I stedet får nu dele af fremstillingen præg af en ekskurs. Undervejs kan det således være vanskeligt at fastholde, hvad det er, der sammenlignes, og hvad der evt. mangler konkrete tal for. En uddybning af forf.s indfaldsvinkel samt en strammere stofudvælgelse havde hjulpet læseren.

Afslutningsvis konkluderer forf., »at indtægterne slog til, når de ordinære udgifter blev holdt på det lavest mulige niveau« (s. 330f.). Bemærkningen er under én synsvinkel mindre sigende, idet den blot gengiver, at udgifterne blev dækket af ordinære og ekstraordinære indtægter. Men for forf.s metode er den vigtig, idet det skulle udelukke eksistensen af store ukendte indtægtsposter. Selv om forf. foretrækker usikre tal fremfor ingen tal, får de omfattende beregninger alligevel et fragmentarisk præg. Som Balle selv fremhæver, bliver der ikke tale om et egentligt statsbudget, og grundlaget for forf.s mange beregninger vil utvivlsomt blive diskuteret. Tilbage står imidlertid indtrykket af et kæmpearbejde, hvor de mange udregninger, skøn og sammenligninger er præget af idérigdom. Bogens styrke ligger derfor ikke blot i det større kendskab til gældens og statsfinansernes størrelse og struktur, men også i den inspiration, der kan hentes i forf.s modeller og synspunkter.

Leon Jespersen

Jens Holmgaard: *Bonden, kirken og kroen*. (Landbohistorisk Selskab, 1993). 192 s.